UNITED STATES
HOLOCAUST
MEMORIAL
MUSEUM

Ukrainian Museum-Archives of Cleveland
Displaced Persons Camp Rare Book Collection

Item in Public Domain or an Orphan Work:

The United States Holocaust Memorial Museum Library respects the copyright and other intellectual property rights associated with the materials in its collection and makes good faith efforts to locate copyright owners. According to the Library's knowledge, the Library may make this title publicly available for reasons including but not limited to: the title is in the public domain or the title is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact the USHMM Library by phone at 202-479-9717, or by email at reference@ushmm.org.

Г. Р. ТРЕВОР-РОВПЕР

ОСТАННІ ДНІ ГІТЛЕРА

Г. Р. ТРЕВОР-РОВПЕР

ОСТАННІ ДНІ ГІТЛЕРА

ВИДАВНИЦТВО »ПУ-ГУ»
АВҐСБУРҐ 1948

Herstellung: Buchdruckerei u. Verlag Hieronymus Mühlberger, Augsburg

ПЕРЕДМОВА

Перед нами епілог нацистського »міту двадцятого сторіччя«. Це не розгорнута історія провалу однієї з сучасних імперіялістичних авантур, навіть не монографія про її проводиря, але стримане й драматичне оповідання про останні дні »герра« Адольфа Гітлера.

Пурпурна тога володаря створеної ним імперії зірвана. В розпачі шукає він позу, щоб зберегти в своїй оголеності решту величі, що її плекав усе своє життя.

Справді великі люди, зазнавши невдачі, мало турбуються про слід, що його залишать після себе. Мемуари Наполеона, написані в засланні на острові Святої Гелени, не мають нічого спільного з вибілюванням себе перед нащадками. Велетень іншого ґатунку, сучасний нам Ганді, хоч і передчував близьку смерть, але не склав ніякого заповіту. Вони робили так, як диктували їм вимоги руху суспільства. Вони не боялись залишатись незрозумілими, бо зрозуміти їх примусить самий перебіг історії. Зрозуміти й піти до мети, що її вони вказали.

Яким мізерним здається поруч із ними розвінчаний австрійський дрібний буржуа, що в лихоманці останніх хвилин ще раз поспішає поставити всі крапки над »і«, наперед змити з себе всі можливі плями, що їх викриє його обдурений народ.

Навколо нього мешканці модерного Олімпу, що перекинувся догори ногами й погруз верхівкою в землю серед смітників збомбардованого Берліну. Не горді орли, а голодні ворони вони з їх жалюгідними спробами вирвати шмат із ще невмерлого трупа господаря, щоб зберегти своє існування хоч на півгодини.

Наша доба — доба історичних катаклізмів. Може, якщо вірити астрономам, у наслідок інтенсивного творення плям на сонці, а швидше в наслідок шукання виходу з недолі народи йдуть за винахідниками патентованих панацей, за самозакоханими шарлатанами і гинуть разом з ними.

Кінець Гітлера — це попередження тим, хто в своєму безумстві прагне збудувати власний добробут на злиднях і неволі підкорених народів. Безславний кінець гітлерівського райху підбадьорує нас, українців, на марш на шляху до перемоги разом які обплутували нас — вигнанців з українських земель та й тепер .

Автор капітальної праці, що її пропонуємо тут українському читачеві, доцент нової історії Оксфордського університету Тревер-Ровнер, збудував свій твір на німецьких офіційних документах та свідченнях самих німців. Але безсторонній звіт про ці факти читається, як цікавий роман.

Так, тут усі елементи авантурницького роману. Вогкі підземелля, нічні наради, несподівані зустрічі, таємні зради, перехоплені листи, загадкові вбивства й самогубства. Але все це правда, і ми це добре знаємо.

Книга »Останні дні Гітлера« викликає тим більший інтерес, що кожна сторінка, кожна фраза відбивають згусток обставин, які обплутували нас-вигнанців з українських земель та й тепер ще тяжать над нашою долею.

Передаємо слово авторові.

ПАВЛО ГОНТА

В БУНКЕРІ ФЮРЕРА

20. квітня 1945 року Гітлер хотів переїхати з Берліну до Оберзальцберґу. В його головній кватирі, що містилася в бункері фюрера, щодня відбувалися конференції. З Цоссену з своєї головної кватирі прибули Йодль і Кайтель. Геббельс прибув із пивниці міністерства пропаґанди. Із сховища партійної канцелярії прибув Борман. Вони прибули, щоб висловити свої формальні, нещирі побажання з приводу дня народження фюрера. Всупереч катастрофальному станові, вони знайшли Гітлера упевненим. Він сподівався, що росіяни зазнають біля воріт Берліну своєї найкривавішої поразки. Після делеґації гітлерівської молоді, а він її прийняв у присутності Гімлера, Ґерінґа й Ґеббельса, його окремо один за одним відвідали Деніц, Кайтель і Йодль. Інші, серед них Борман, Ріббентроп і Шпеер, вишикувались перед Гітлером; він потискував їм руки й розмовляв з усіма.

Після цих прийнять відбулася нарада в справі безпосередньої загрози географічній єдності райху. Через кілька днів, може годин, буде перерізаний останній шлях на південь. Чи подасться Гітлер за своїми міністерствами й установами на південь? Його порадники були одностайні в думці, що російське кільце замкнеться навколо Берліну; тоді вже ніякого виходу не буде.

Ґерінґ, Кайтель, Гімлер, Борман, Ґеббельс, генерали Кребс і Бурґдорф умовляли Гітлера покинути втрачене місто. Але Гітлер не сказав ні так, ні ні. Єдиним прийнятим рішенням було те, що Деніц повинен узяти на себе повну владу на півночі. Щодо південної половини Німеччини Гітлер не прийняв ніякого рішення. Раніш чи пізніш він це зробив би або скоріше передав би вирішення провидінню. Нерішучість Гітлера не була тривалим станом його духа, лише попереджала його рішення, а коли він щось ухвалював, цього ніхто не міг змінити. Тому безглуздою була б спроба прискорювати таке рішення. Після конференції Борман розповів своєму секретареві, що Гітлер покине Берлін черед день або не пізніше, як через два. Авіяційний адьютант Гітлера полковник фон Везель, що співпрацював із ним вісім років, був переконаний у протилежному, а саме, що Гітлер нікуди вже не поїде.

Після конференції почався загальний від'їзд із Берліну до Оберзальцберґу. В ньому взяли участь головні командувачі авіяції, серед них людина, що була відповідальна і за заснування і за занепад цієї зброї: Герман Ґерінґ. Він попрощався з фюрером увечері 20. квітня. Для зв'язку Ґерінґ залишив генералів Коллера й Хрістіяна. Цього вечора з бункера вийшла ще одна людина: Альберт Шпеер. Уже кілька тижнів Шпеер діяв, щоб урятувати німецьку промисловість, фабрики й лінії зв'язку від руїнницької оскаженілости партії. Його довірені техніки, промисловці й директори одержували накази лишатися на своїх місцях, поки перекотиться фронт, по змозі зберегти все цілим, а коли шторм пройде, почати під альянтським контролем відбудову. Шпеер прибув 20. квітня до Берліну не лише, щоб поздоровляти, але також, щоб захищати свою справу — єдину справу, що його ще цікавила: рятуван-

ня не німецького уряду, вермахту або партії, але рятування матеріяльної спадщини німецького народу. За тиждень перед цим він склав промову, вважаючи війну програною й закликаючи німецький народ припинити будь-яке руйнування. Цього 20. квітня йому вдалося переконати Ґеббельса, щоб фольксштурм боронився поза Берліном, а не в самому місті, щоб запобігти знищенню кількох сотень берлінських мостів, що їх заплянували знищити. Ґеббельс пішов на поступки. Його пропозицію передали через Кребса Гітлерові, і він її затвердив.

Тоді Шпеер подався до Гамбурґу, звелів там зфотографувати свою промову й передати світлину ґавляйтеру Кавфманові, що мав оголосити її через радіо після смерти Гітлера.

Гімлер також зараз же покинув бункер фюрера й подався до своєї головної кватирі — замку Цітен в Уккермарку. Там чекав на нього Шелленберґ, що домовився про зустріч Гімлера з графом Бернадотте в Гогенліхені о 6. годині наступного ранку.

Шелленберґ був СС-бріґадфюрер і начальник VI-го відділу шпигунської служби СС. Він був наймолодшим СС-генералом і користався незаслуженою славою. Вважали, що він дещо розуміє в зовнішній політиці. Правда, його уявлення про неї було не таким екстраваґантним, як у деяких з його суперників. Той факт, що 1942 року він почав відходити від партії, відокремлює його від тупіших партійних інтеліґентів. Він не страждав від ідеологічної незрілости австрійських або баварських нацистів. Він не вірив у насильство, але вірив у вправну дипломатію і вважав себе за такого вправного дипломата. Це було, може, його найбільшою помилкою, бо насправді Шелленберґ був дуже незначним характером. Але він робив і інші помилки. Як багато підлег-

лих Гімлера, він вірив також у Гімлера. Він намагався робити »добрий вплив« на свого керівника, стати противагою такій, наприклад, потворі, як Кальтенбруннер.

Він вірив, що лише Гімлер може очистити управління від невігластва й розкладу, лише він зуміє направити безглузду зовнішню політику Гітлера й Ріббентропа. Якщо Гімлер, голова найбільшої й найбоєздатнішої організації в Німеччині, послухає Шелленберґа — найрозумнішої й найкраще поінформованої людини, тоді, думав собі напевно Шелленберґ, можна буде створити авторитет, що успішно стане проти »берхтесґаденського божевільного« і при певному щасті й старанній підготові ще врятує Німеччину компромісним миром.

Цілий рік носився Шелленберґ із своїми плянами перед Гімлером. Він був певний своїх здібностей і цілком імовірно вважав, що Гімлер мав більше розуму, ніж було його справді в цьому повільному негнучкому мозку. Улесливістю, натяками, обережним зраджуванням таємниць намагався він підмінувати безоглядну вірність Гімлера Гітлерові. Рівночасно він пробував замістити гімлерове божество — Гітлера новим предметом пошани: самим Гімлером, »другим фюрером«, другим втіленням арійського духу в Німеччині.

Так улаштував він з терпінням і самозакоханою дипломатичністю зустріч Гімлера з графом Бернадотте, членом шведського королівського дому. Граф уперше прибув тоді до Берліну з доручення шведського червоного хреста. Але Бернадотте не хотів починати переговори з альянтами від свого імени, а Гімлер не наважився діяти незалежно від Гітлера. Хай вважають його сентиментальним, навіть абсурдним, заявив він, але він, як солдат і німець, не може зламати свою присягу Гітлерові.

Нарешті на весні 1945 року Шелленберґ відкинув будь-яку обережність і маскування. Він поставив перед

Гімлером вимогу, щоб він зайняв місце Гітлера. Від цього часу переговори відбувалися на іншій базі. 13. квітня обидва вони довго розмовляли про стан здоров'я Гітлера. Лікарі вважали, що Гітлер важко хворий, але Гімлер все ще не міг наважитись. Коли Шелленберґ запропонував йому заарештувати Гітлера, він нічого не відповів. Він міг обмірковувати рішучі заходи, але не міг їх здійснити. Шелленберґ знайшов новий шлях. Він звів Гімлера із Шверін-Крозіґком, міністром фінансів. Вони зустрілися 19. квітня. Шелленберґ добре підготував Шверіна, і цей спонукав Гімлера почати переговори з альянтами. Гімлер знов не погодився. Він не знав, як обійти Гітлера. Переговори знов закінчилися нічим. Того ж дня Гімлер топив свою боротьбу між вірністю й сумлінням у вині, що його надибав опівночі на іменинах у Гітлера.

Під час евакуації Берліну Гітлер залишався в своєму бункері в нерішучості; 21. квітня він наказав »рішальний наступ« усіма військами, що були в Берліні. В ньому мали взяти участь кожний солдат, кожний танк, кожний літак. Але його накази не мали жодного зв'язку з дійсністю. Він рухав уявними батальйонами, робив утопічні пляни, керував формаціями, що вже не існували.

Цей наступ був останнім найяснішим у своїй символіці прикладом гітлерівської »особистої стратегії«. Він ніколи не відбувся.

Факт »нездійсненого наступу« розглядався на конференції 22. квітня. Цілий ранок із бункера фюрера вимагали телефоном повідомлень, чи почався вже наступ. Відповідь від Гімлера стверджувала, що наступ почався; звіт авіяції заперечував це. О 15-й годині ще не було ніякої ясности. Конференція почалася. Присутні були: Борман, Бургдорф, Кайтель, Йодль, Кребс і два стено-

графи. Кребс і Йодль подали свої нармальні звіти про стан. Як звичайно, стан був несприятливий, але не безнадійний. Тоді прийшло повідомлення про наступ. Він не відбувся. Не відбулося нічого. Не зважаючи на детально розроблені пляни та дикі загрози, летунство не стартувало. Жоден наказ не був виконаний.

Після цього почалася буря, що зробила цю конференцію 22. квітня відомою й вирішальною в історії останніх днів Гітлера. Звіти про неї сплутані й уривчасті, але в головних пунктах вони однозгідні.

З Гітлером трапився напад оскаженілости. Він кричав, що його зрадили. Лаяв армію, лаяв усіх зрадників. Казав про загальну зраду й помилки, про розклад і брехню. Потім, виснажений, він заявив, що прийшов кінець. Нарешті, перший раз він зневірився в своїй місії. Все минуло. Третій райх був помилкою, і його творцеві не залишилось нічого іншого, як умерти. Сумніву не було. Він не поїде на південь. Хто хоче, може їхати, але він залишиться в Берліні й прийме свій кінець, коли він прийде. Генерали й політики протестували. Вони оповідали, що армійські групи Шернера й Кессельрінґа ще цілі. Вони запевняли Гітлера, що немає жодної підстави для відчаю. Вони ще раз переконували його їхати до Оберзальцберґа, поки ще не пізно. Вони наполягали, щоб він переглянув своє рішення; обіцяли вислати до Берліну всі морські і СС-війська, які ще були в їх розпорядженні. Ріббентроп зателефонував до бункеру, що має велику надію на якісь »дипломатичні заходи«, які знов приведуть усе до ладу. Але навіть цей »другий Бісмарк« не зміг уже переконати Гітлера.

Гітлер підтвердив, що хоче залишитись у Берліні. Він наказав, щоб населення повідомили, що фюрер у Берліні, не покине Берлін і захищатиме його до кінця.

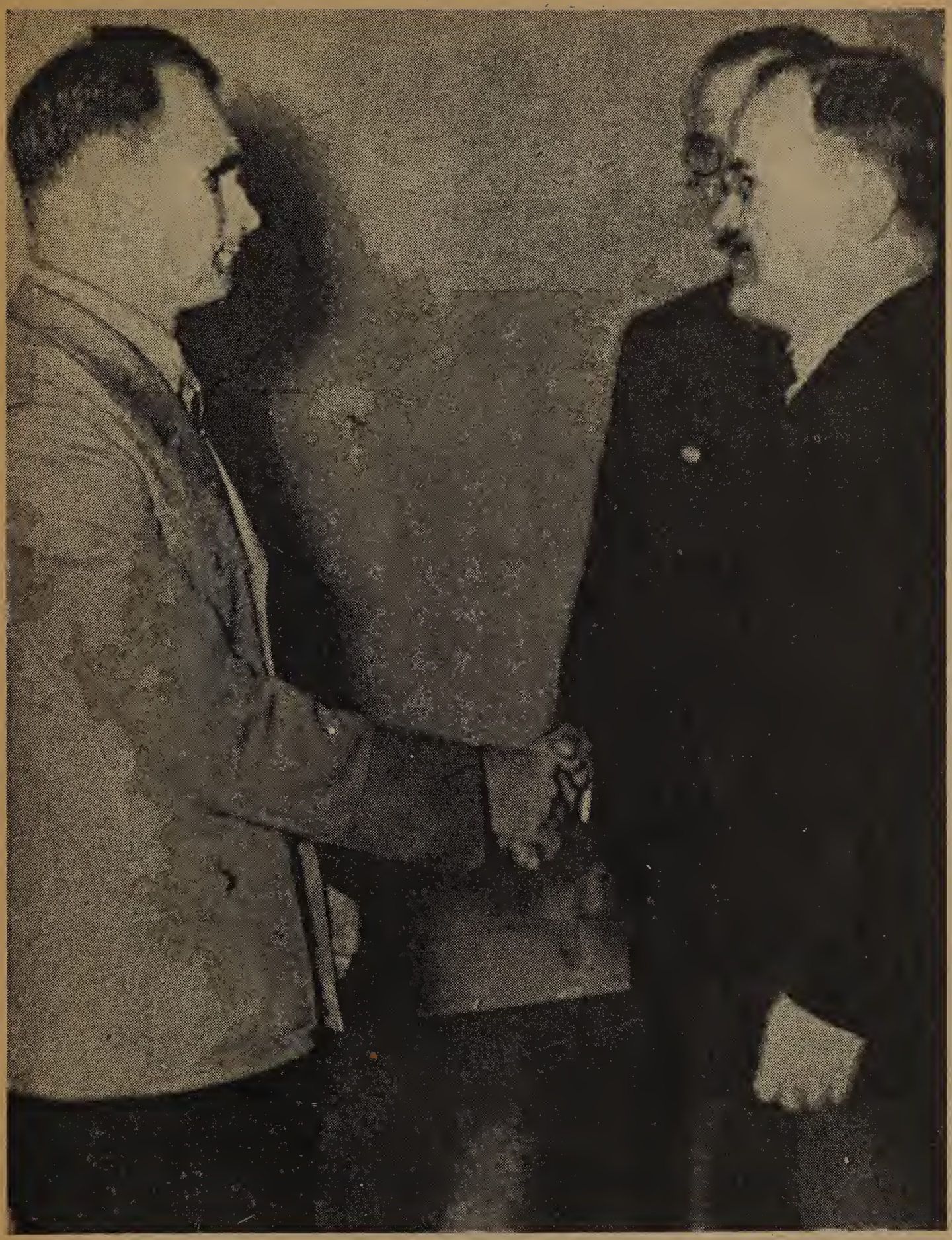

Молотов по-приятельському стискає руку Рудольфові Ґессові

На цьому конференція закінчилась. Але це ще не вся драма. Вона розгорталася далі в приватному покої Гітлера в тіснішому колі. Гітлер закликав Ґеббельса, потім його дружину й дітей. Ґеббельс жив з родиною у власному будинку або в міністерстві пропаґанди.

Тепер йому за притулок мусів стати бункер фюрера.

Вони сиділи всі разом і обговорювали майбутнє. Ґеббельс сказав, що залишиться в Берліні, щоб заподіяти тут самогубство. Його дружина заявила, що хоче зробити те саме разом із дітьми. Тоді Гітлер наказав принести йому його папери і сам відібрав документи, що мусили бути знищеними. Один з його адьютантів — Юліюс Шаб, спалив їх у саду. Після цієї сцени Гітлер знов викликав Кайтеля й Бормана, повторив, що не покине Берліну й наказав Кайтелові виїхати наступного дня до Берхтесґадену. Той самий наказ одержав і Йодль. Наступна сцена була кульмінаційним пунктом незвичайних подій цього дня. Присутніми були лише Кайтель і Йодль. Гітлер підтвердив своє рішення перейняти оборону Берліну. Коли місто впаде, він застрелиться в останню хвилину. Він заявив, що не може битися, бо фізично розбитий і що він не хоче попасти до рук ворогів ні живим, ні мертвим.

За лікаря в Гітлера був Теодор Морел. Про Морела важко розповідати поміркованими словами, що відповідали б його фахові. Він був партач. Всім, хто пізніше бачив його, було незрозумілим, як міг вибрати Гітлер на »особистого лікаря« таку людину з бридкими манерами й гігієнічними звичками свині. Але Гітлер не лише обрав його, але й тримав при собі дев'ять років,

---

Гітлер з дружиною вибираються на прогулянку. Позаду неодмінні »двірцеві« ——➤

віддаючи перевагу перед усіма іншими лікарями. Це зайшло так далеко, що всупереч порадам усіх інших лікарів, він дозволяв цьому партачеві виконувати на собі невдалі експерименти.

Він фабрикував ліки й медикаменти й продавав за допомогою Гітлера з великим прибутком. Але перед тим їх випробовували. Об'єктом експериментів був сам Гітлер. Майже повний список ліків і іньєкцій, що прийняв Гітлер, містить назви 28 різних сумішок, наркотик'в та збуджувальних засобів.

Вплив способу життя Гітлера й іньєкції, що він їх приймав під кінець щоденно, привели в 1943 році до фізичних змін. У Гітлера почали дрижати ліва рука й ліва нога. Ліва п'ята волочилася по підлозі, спина зігнулась. Це дрижання так і не було з'ясоване. Ні в якому разі воно не було наслідком вибуху 20. липня 1944 року. Воно було вже помітне ще й раніше. Фактом лишається те, що після 20. липня тремтіння членів було тимчасово припинене шоком вибуху. Пізніше воно поновилося ще в гіршій формі й до самого кінця все посилювалось.

Йодль і Кайтель даремно намагалися відрадити Гітлера від його намірів. Вони пропонували йому військо для оборони Берліну. Вони запевняли, що три чвертті вермахту стоять у південній Німеччині. Як може Гітлер перейняти »командування над Берліном«, коли головний штаб вермахту і всі командні пункти переходять на південь? Йодль і Кайтель наполягали, щоб Гітлер пам'ятав, що він же головний командувач. Що мають вони робити?

Через те, що він увесь час ними керував і командував, не можна несподівано відсилати свій штаб і сподіватись від нього самостійної дії. Гітлер відповів, що по накази вони можуть звертатись до райхсмаршала. Йодль і

Кайтель заявили, що жоден німецький солдат не битиметься під проводом Ґерінґа. Гітлер відповів, що тепер це не має значення; тепер треба боротися всім, чим можна. »Коли прийде до переговорів, додав він, Ґерінґ може зробити це краще, ніж я.« З бункеру Кайтель подався до генерала Венка, командувача 12-ої армії, що стояла над Ельбою на південний захід від Берліну. Йодль подався до Крампніцу, де перебували ще рештки головного штабу вермахту.

Коли Гімлер довідався про рішення Гітлера, він не знав, що має робити. Він перевів свою головну квартирю до Гогенліхену. Тепер він згадав про Шелленберґа та про його »політичний плян«. Шелленберґ узяв у Гімлера відпустку, щоб ще раз передати графові Бернадотте, що був тепер на бельґійському кордоні, про готовість Гімлера почати переговори. Гімлера закликали телефоном прибути до Берліну, щоб вплинути на Гітлера. Гімлер не міг рішитись. Нарешті він зателефонував до Гітлера, але розмова скінчилась нічим.

У ночі проти 23. квітня велика евакуація продовжувалась. Адьютанти, секретарі, Гітлерів лікар і багато інших виїхали. Залишився тільки Борман із своїм асистентом та секретаркою. Спочатку Борман не хотів залишатись, бо все ще мав політичні амбіції. Героїчна »загибель богів« нічого не казала його недраматичному духові. Разом з генералами він умовляв Гітлера виїхати. Але Гітлер вирішив залишитись, тому й Борман навіть тепер не міг покинути джерело й центр свого авторитету. Він також залишився.

Вночі покинув канцелярію й генерал Коллер. Від Йодля він довідався про зауваження Гітлера, що райхсмаршал повинен усе перейняти. Ґерінґ перебував тепер в Оберзальцберзі, а Коллер був його представником у Берліні. Його явним обов'язком було вилетіти до Баварії

й повідомити Ґерінґа про ці події. Ранком 23. квітня він летів до Мюнхену. Опівдні він з'явився перед Ґерінґом і поінформував його про свою розмову з Йодлем. Коли йому розповіли про дивовижні подробиці минулого дня, Ґерінґ зробив великі очі. Він забрав групу адьютантів і радників і викликав до себе Ляммерса. Ляммерс займав колись посаду, подібну до борманової, але Борман поступово витиснув його, і він тепер не мав ніякого впливу.

Ґерінґ потрапив у важке становище. Офіційно він був заступником Гітлера. Згідно з повідомленням Коллера, Гітлер відмовився від влади й передав свої повноваження Ґерінґові. Обміркувавши справу, Ґерінґ вирішив послати Гітлерові телеграму з проханням підтвердити передання йому влади; подібні телеграми він послав до Кайтеля, Йодля, Ріббентропа й фон Белова.

Того ж вечора, 23. квітня, в Любеку відбулася зустріч Гімлера, Шелленберґа й графа Бернадотте. Ні Шелленберґ, ні Бернадотте нічого не знали про події, що сталися в бункері, але Гімлер знав про них, і ці події позбавили його попередньої нерішучости. Досі ним керувала лише льояльність. Цей принцип відбирав у нього будь-яку думку. Він вірував і діяв. Він поклонявся арійським богам. Він пізнав арійську правду, нищив в ім'я цього закону єретиків і, не вагаючись, посилав мільйони на тортури та до газових камер. Шелленберґ намагався поступово відвести його від цього фундаментального принципу натяками, вмовлянням, улесливістю. Гімлер зробився слабою, хиткою людиною, нездатною до самостійного думання або дії, але він усе ще жалкував за порядком, що надавав ваги його життю. Він не міг відмовитись від своєї льояльности щодо Гітлера. Для нього психологічно було неможливим вилучити Гітлера або хоч зіґнорувати його. І ось прийшла конфе-

ренція 22. квітня. Гімлер знав усі її подробиці. Він знав, що Гітлер хотів залишатись у Берліні і вмерти під його руїнами. Він знав, що Гітлер не відмовиться від свого рішення. Через день або два Берлін упаде. Гітлер умре і тоді, коли все мине, він зможе, не порушивши своєї вірности, стати для Німеччини посередником і порятівником.

Зустріч Гімлера, графа Бернадотте й Шелленберґа відбулася в консуляті в Любеку. Досі Гімлер, хоч і погоджувався з Шелленберґом, але не міг порушити свою присягу Гітлерові. Тепер Гітлер лишився в Берліні, щоб загинути разом з його мешканцями. Гімлер уповноважив Бернадотте передати західнім альянтам через шведський уряд свою пропозицію капітулювати. На сході він не капітулює. Там німці битимуться далі, поки західні альянти не досягнуть східнього фронту. Гімлер написав листа; Бернадотте мав передати його шведському урядові, як доказ його пропозиції.

Розв'язавши складну проблему, Гімлер обміркував подробиці свого нового шляху. Яке ім'я дасть він новій політичній партії, що її репрезентуватиме його уряд? Чи має він уклонитись або підняти руку, коли буде відрекомендований генералові Айзенговерові?

Того ж вечора, коли Ґерінґ чекав відповіді на свою телеграму від Гітлера, а Гімлер подав Бернадотте свою пропозицію капітулювати, відбулася ще третя зустріч, на цей раз у Берліні.

Шпеер останній раз відвідав свого фюрера; 23. квітня він, довідавшись, що Гітлер хоче залишитись у Берліні, вирішив попрощатися з ним. Його промова була зфотографована й передана в Гамбурзі в надійні руки. Гітлер незабаром умре, і промова буде проголошена через радіо. Тому Шпеер вирішив податись до Берліну й

з'ясувати Гітлерові рішення, що він його прийняв, вагаючись між особистою відданістю й обов'язком перед народом. Він ураховував, що його можуть заарештувати й, можливо, розстріляти. Він був готовий прийняти на себе наслідки своїх вчинків.

Шпеер знайшов Гітлера в його бункері в оточенні решток його двору: Борман, Ґеббельс, Ріббентроп, Кребс, фон Белов і Ева Бравн. Він розповів Гітлерові все про свої недавні вчинки. Гітлер вислухав і не зробив нічого. Шпеера не заарештували й не розстріляли. Випадок був вичерпаний. Можливо, Гітлер не вживав ніяких заходів, бо перебував цього 23. квітня в стані неприродного спокою, що був спокоєм після шторму. Шпеер вважав, що Гітлер, зневірившись нарешті в своєму неможливому переконанні щодо перемоги Німеччини, чекав на смерть, як на звільнення від важкого переповненого труднощами життя. Можливо, що в цьому стані, він не мав жодного інтересу до неслухняности Шпеера. За ті вісім годин, коли Шпеер перебував у бункері, альянтські літаки не переставали бомбардувати Берлін. Міністерство пропаґанди згоріло.

Шпеер узяв участь у нараді, де обговорювали телеграму він Ґерінґа, що прибула по обіді. Вже чотири роки чекав Борман на нагоду знищити Ґерінґа. Нарешті, в останню хвилину така нагода трапилась, до того ж у дуже сприятливий час, бо ніяке особисте порозуміння вже не було можливим. Ґерінґ надіслав телеграму тоді, коли над вухом Гітлера панував лише Борман. Телеграми Ґерінґа Кайтелеві й Йодлеві були безпредметові, бо вони вже покинули бункер. Ріббентроп не зробив нічого, щоб урятувати Ґерінґа; телеграму Белову перехопив Борман.

Вказуючи на поставлену Ґерінґом вимогу відповіді до 22-ї години, Борман переконав Гітлер, що ця телеграма

ультимативна. Він нагадав Гітлерові, що вже шість місяців Ґерінґа підозрівають у тому, що він хоче нав'язати з альянтами переговори. Підозріння швидко повернулось до Гітлера. Шпеер переказує, що він лютував і лаяв Ґерінґа. Він уже давно переконався в нездатності Ґерінґа і знав, що той морально розкладений і морфініст. Але не зважаючи ні на що, висловився Гітлер, Ґерінґ може вести переговори про капітуляцію, бо вже немає значення, хто це зробить. Це зауваження виявило, на думку Шпеера, зневагу Гітлера до німецького народу. Нарешті Гітлер вирішив, що Ґерінґ мусить бути відсторонений від усіх своїх обов'язків і позбавлений права заступати Гітлера. Борман склав відповідну телеграму. Гітлер ствердив її й відіслав. Ґерінґові давали можливість уникнути наслідків своєї державної зради, якщо він негайно відійде від усіх посад. Рівночасно Борман послав телеграму до СС-фюрера в Оберзальцберґу з наказом заарештувати Ґерінґа за державну зраду. Те саме мало спіткати Ґерінґів штаб. Цей наказ був виконаний. Незабаром був заарештований увесь штаб в Оберзальцберґу. Наступного дня повідомляли, що Ґерінґ з причин стану здоров'я подався до димісії.

Тепер уже ледве чи можна встановити, які психологічні моменти відіграли ролю в цьому несподіваному падінні Ґерінґа. Останнім приводом була, без сумніву, телеграма Гітлерові. Але дійсна причина була інша. Це була бездіяльність авіяції. Майже кожний опитаний пізніше офіцер авіяції висловився, що Ґерінґ особисто відповідає за цю бездіяльність.

24. квітня Грайм одержав у Мюнхені телеграму з наказом прибути до райхсканцелярії. Грайм був здібний офіцер авіяції й нацист, що до останнього вірив у цю систему. Повітряний напад на мюнхенське летовище

затримав його відліт до ночі проти 26. квітня. Його пілотом була Ганна Райч.

Ганна Райч добре пасувала до атмосфери підземного будинку божевільних у Берліні. Досі вона вважала Гітлера за »квінтесенцію німецької чести«. Пізніше вона визнала, що помилялась. Гітлер був складнішим, ніж вона вірила. Він мав певні нечисті й неприємні домішки; справжнім представником цієї німецької чести став для неї тепер лицар фон Грайм.

До ранку 29. квітня Ганна Райч і Грайм залишалися в бункері. Вони прибули до райхсканцелярії 26. квітня між 18 і 19 годинами після повного пригод перелету. Грайм був поранений. Гітлер відвідав його в медичному пункті й вітав його. Гітлер подякував йому за прибуття й запитав, чи знає він, навіщо викликаний до Берліну. Грайм цього не знав. Гітлер заявив, що Ґерінґ зрадив і його самого, і батьківщину, тому він призначає Грайма на головного командувача авіяції з ранґом генерал-фельдмаршала. Для цієї формальности мусив Грайм прибути до бункеру. Було б досить і телеграми. Але Гітлер обрав цю драматичну, хоч і дорогу методу, що завдяки ній Грайм мусив без користи три дні пролежати поранений у бункері.

Того ж вечора Гітлер викликав до себе й Ганну Райч. Він сказав їй, що все здається втраченим, якщо армія Венка не визволить місто з південного заходу. Коли це не вдасться, росіяни займуть Берлін. Він і Ева Бравн вжили заходів на цей випадок. Вони заподіють самогубство, і їхні трупи будуть спалені. Він дав Ганні Райч отрути для неї самої і для Грайма на випадок, якщо вони її потребуватимуть.

Перший раз російські гарматні впали на саму райхсканцелярію. Ганна Райч провела більшу частину ночі

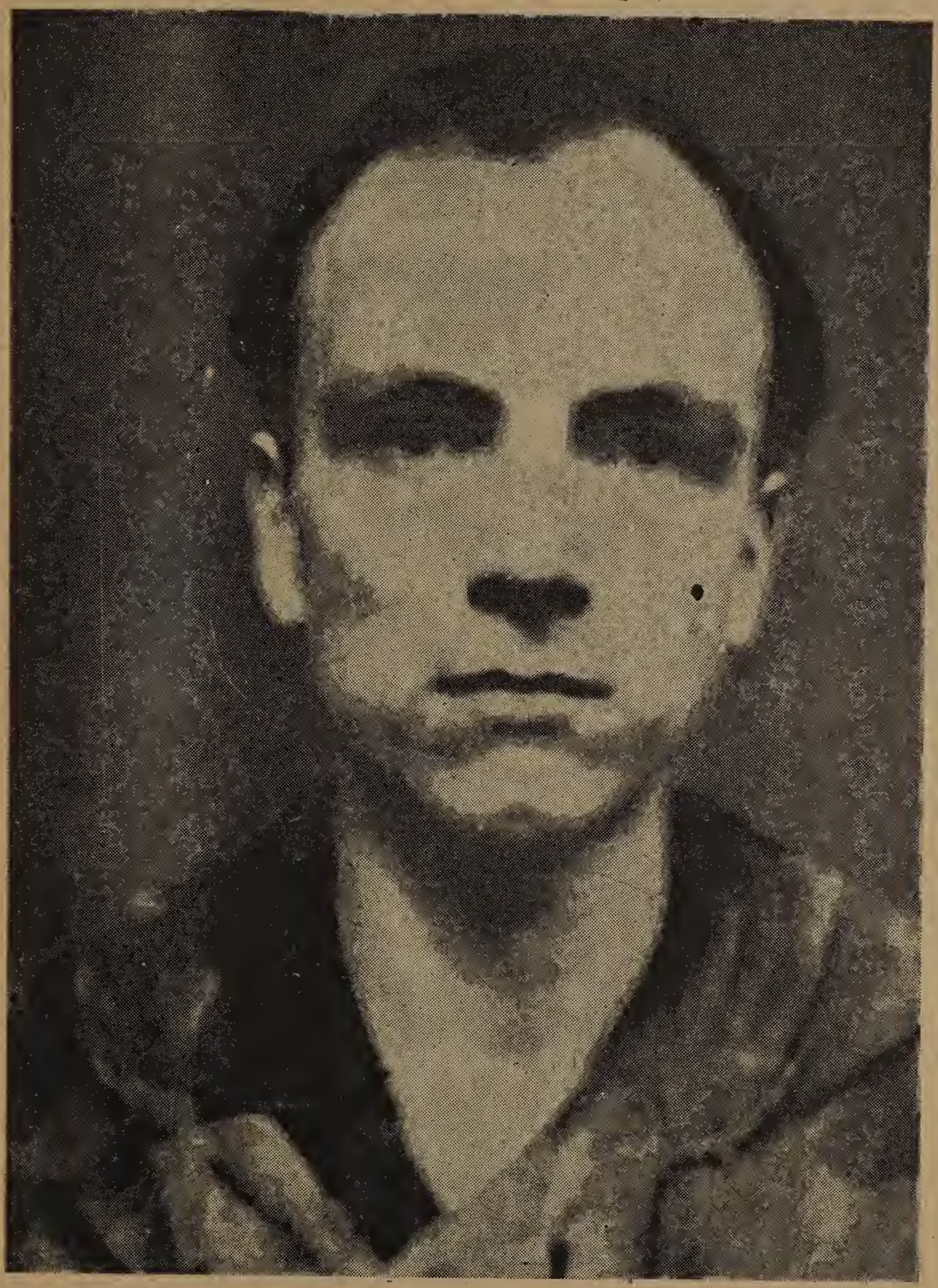

Після війни з'явилися фантастичні оповідання про долю Гітлера. Нібито він живий, ховається в Арґентіні чи навіть в Антарктиці. У всякому разі капітан Павль Бавмґарт твердив, що він 1945 року особисто відвіз літаком Гітлера та ще деяких осіб до Данії і від фюрера одержав за цю послугу чек на 20 000 н. м.

коло пораненого Грайма, готуючись до самогубства, якщо росіяни вдеруться ранком до бункеру.

Генерал Коллер, що викликав випадок з Ґерінґом своєю інтерпретацією слів Гітлера, вирішив тим часом у Берхтесґадені ще раз полетіти до Берліну. Він прибув до Рехліну, де його повідомили, що зайти до міста не можна. Грайм і Ганна Райч також не могли вийти. Коллер зателефонував до бункера фюрера й розмовляв з Граймом. Грайм також запевнив його, що проникнути в місто абсолютно неможливо. Коллер висловив жаль з приводу нещасливого становища, в якому перебував Грайм. Він сказав новоспеченому фельдмаршалові, що не сподівається на довгу співпрацю з ним. Авіяція вже мало до чого здатна. Він чекав на траурне відлуння з бункеру . . . але світ повний несподіванок; як і всі, що потрапляли в магічне коло біля Гітлера, Грайм утратив ясну думку. Замість сумного визнання поразки, Коллер почув радісні обіцянки неминучої перемоги. Не слід впадати в розпач, все закінчиться добре. В присутності Гітлера Грайм здобув певність. Бункер, так сказав він, для нього справжня криниця молодости . . .

Звичайно, не всі мешканці бункеру були такими варіятами або »відмолодженими«. Гітлерів шваґер СС-генерал Феґеляйн визнав, що не має рації залишатись нормальним у будинку божевільних. Хоч Феґеляйн не був особливо визначним характером, але в усякому разі не так одурів, як лицар фон Грайм; 25. квітня він повернувся з своїх останніх відвідин зовнішнього світу назад до Берліну повітряним шляхом, але не збирався вмирати в Берліні. А що він не жив у бункері, то йому було легко його уникнути; 27. квітня Гітлер захотів його побачити. Ніхто не зав, куди він зник.

Гітлер послав свого головного детектива Гефеля, щоб знайти Феґеляйна й повернути до бункера. Гефель при-

був до Шарльоттенбурґу до кватирі Феґеляйна й знайшов його там у цивільному вбранні. Він привів його назад до бункера, де Феґеляйн був позбавлений ранґи й ув'язнений.

Уночі проти 28. квітня обстріл канцелярії досягнув найвищого ступня. Тим, хто перебував у бункері, здавалось, що кожне стрільно падало просто в центр канцелярії. Кожної хвилини чекали на російські загони. В цю ніч, розповідала Ганна Райч, Гітлер зібрав свій »двір« навколо себе. Тут були найдетальніше обговорені пляни самогубств разом із різними методами знищення трупів. Після цього кожний проголосив коротку промову й поклявся у вічній вірності фюрерові й Німеччині.

Правдоподібно, Гітлер був найщирішим серед цих спалахів почуття. Він хотів умерти при падінні Берліну. Більшість інших учасників цієї »церемонії« пережили кінець Берліну й були забрані в полон. Але не зважаючи ні на що, Гітлер усе ще вірив, що місто може бути врятоване. Він вважав себе за чародія, що унеможливлює захоплення міста, поки він у ньому перебуває. Він усе ще вірив у порятунок армією Венка. Насправді ця армія була давно розбита. Але Гітлер уже звик керувати з підземних бункерів неіснуючими арміями, визначати їх стратегію й тактику, володіти їх силами, вираховувати їх успіхи й скаржитись на зраду їх генералів, коли досягнуті результати не відповідали його фантазіям. Теж трапилось і тепер щодо армії Венка. Ніхто, крім Гітлера, в неї не вірив, хоч ніхто не суперечив його запевненням.

Але найяскравіші ілюзії мусили, нарешті, капітулювати перед фактами. Розбиту армію не могла ніяка сила, ніяким чудесним способом привести до зайнятого росіянами Берліну. Ця відсутність армії Венка мала просте пояснення: вона вже не існувала.

Зв'язок із зовнішнім світом майже перервався. Єдиною можливістю був зв'язок бездротовим телефоном із Кайтелем. Але чи можна було покладатися на Кайтеля?

Нарешті, увечері 28. квітня до бункеру прибуло вірогідне повідомлення. Воно було принесене з міністерства пропаґанди людиною, що її завданням було перекладати й передавати до бункера фюрера чужоземні новини, що могли зацікавити Гітлера. Цією людиною був Гайнц Льоренц. Повідомлення, що він його приніс, зазначало, що Гімлер веде переговори з графом Бернадотте. Хтось поінформував про це пресу.

Після своєї останньої зустрічі з графом Бернадотте в Любеку Гімлер мало згадував про цю справу. На протязі наступних трьох днів Шелленберґ з напруженням чекав на новини із Стокгольму. Бернадотте повернувся звідти 27. квітня й привіз повідомлення, що його мусів би сподіватись кожний, крім шефа нацистської шпигунської служби: ні Гімлер, ні капітуляція на заході не були прийнятні для західних держав. Шелленберґ був глибоко розчарований. Йому ніколи не спадало на думку, що його тонко розроблені пляни могли бути так несподівано зведені нанівець. Як стане він тепер перед Гімлером? Бернадотте був готовий піти з Шелленберґом до Гімлера. Та коли Шелленберґ подзвонив секретареві Гімлера й переказав, що результат неґативний, але граф Бернадотте хоче бачити Гімлера, відповіддю було абсолютне »ні«. Гімлер не хотів більше бачити Бернадотте.

Шелленберґ попросив у Бернадотте пробачення й пішов розшукувати свого пана й майстра. В ранкові години 29. квітня Шелленберґ прибув до Гімлера. Його не ліквідували, хоч Гімлер був злий і розчарований передусім тим, що його лист до шведського міністра чужоземних справ міг бути тепер за певних умов опублікований. Не зважаючи на це, Шелленберґові вдалося

переконати Гімлера розглянути обмеженіше рішення. Нарешті, Гімлер погодився на це »обмежене рішення«. Це була справа припинення воєнних дій у Норвегії й Данії. Він дав Шелленберґові відповідні вказівки. Гітлер мусив незабаром умерти. Гімлерові було цілком ясно, що він його наступник. Навіть Деніц, Шверін і багато інших вважали за самозрозуміле, що Гімлер буде наступником Гітлера і буде визнаний як такий альянтами, що почнуть із ним переговори.

Але всі ці люди забули, що Гітлер ще не вмер. Обложений у своїй розгромленій столиці, двадцять метрів під землею, без можливостей зв'язку з зовнішнім світом, фізична й духова руїна, без влади, Гітлер все ж залишався в цьому хаосі, що він його створив, єдиною людиною, чиї накази безумовно виконувалися. Під СС-охороною Ґерінґ мав тепер час обміркувати небезпеки, що чекають на того, хто передчасно хоче перебрати владу...

БРУНАТНИЙ МЕФІСТОФЕЛЬ

Борман, ця »брунатна еміненція, що сиділа в сутінку«, як сказав колись Шверін, або, як його частіше називали, »гітлерівський Мефістофель«, досягнув після 20. липня 1944 року ще невідомого в оточенні фюрера незаперечного авторитету. До цього часу здавалося, що Гітлер не дозволяв жодному з своїх міністрів зайняти якесь надзвичайне становище серед його дорадників. Здавалося, що він завжди протиставив їх один одному, щоб самому зберегти між ними рівновагу. Борман одержав нагороду за своє безкрає терпіння. Він ніколи не відходив від свого володаря, додержувався його ексцентричного погодинного розпису, вставав опівдні, лягав пів на п'яту або о п'ятій ранку. Він став єдиним керівником велетенського партійного механізму, незамінним, невтомним, всюди прийманим. Він став єдиним охоронцем таємниць Гітлера, єдиним каналом для його наказів; лише через нього можна було підійти до щораз неприступнішого трону Гітлера. Кожна подія воєнних років зміцнювала авторитет Бормана. Ґавляйтери підлягали лише йому. Він збільшив цю їх підлеглість і змінив її характер. Старі ґавляйтери були усунуті й заміщені новими, молодшими, енерґійнішими й фанатичнішими людьми, що вдячні були своїм становищем не безособовій партії, але самому Борманові.

За війни партія виросла так само, як і СС. Спостережники, що стежили за цим рівнобіжним розвитком, з

напруженням чекали на хвилину, коли Гімлер і Борман, перебравши до своїх механізмів усі незалежні організації, стануть нарешті один проти одного. Ця хвилина настала 1943 року, коли Гімлер став міністром внутрішніх справ. До цього часу взаємини між ними були добрі. Але тепер Борман почав виступати проти кожної спроби Гімлера вживати свого авторитету поза межами СС. Високі есесівські й поліційні старшини, що думали були використати нову силу Гімлера для втручання в обсяг влади ґавляйтерів, були швидко розчаровані. Борман негайно повідомляв Гітлера про кожний такий випадок. Він хутко поставив Гімлера-міністра на своє місце.

Коли після 20. липня авторитет поліції, а з ним автоматично й авторитет Гімлера збільшився, Борман подбав про те, щоб цей рух ішов не вгору — в напрямі до центру влади, але в протилежний бік. Це Борман створив для Гімлера посаду головного командувача військової групи »Висла«, що в останню зиму давала очайдушні бої на схід від Берліну. Так був усунутий Гімлер з Берліну. Борман, що тепер повністю заволодів вухом Гітлера, використав цю нагоду, щоб приписати нестримний наступ червоної армії нездібності, якщо навіть не зраді свого суперника.

ПОЧАТОК КІНЦЯ

Після 25. квітня склад мешканців бункеру не змінювався. Тут перебували Гітлер і Ева Бравн, Ґеббельс з дружиною й дітьми і адьютантом — гавптштурмфюрером Швегерманом, д-р Штумпфеґґер, лікар Гайнріх Лінґе, слуга Гітлера, штурмбанфюрер Отто Гюнше, його СС адьютант, дві секретарки та фройляйн Манціялі — куховарка.

В другому бункері ще жив Мартин Борман, що більшість часу перебував у бункері фюрера. Тут же з ним перебував його асистент СС-штандартенфюрер Цандер і кілька високих старшин: пілот Гітлерового літака Бауер, райхсюґендфюрер Артур Аксман, Гайнріх Льоренц, що постачав до бункера фюрера новини, бриґадефюрер Раттенґубер, що керував детективами, відповідальними за безпеку Гітлера, його заступник штандартенфюрер Гефель, зв'язкові офіцери: адьютант Вос, посол Вальтер Гевель і заарештований Феґеляйн. Одинадцять із них попали пізніше до рук альянтів. Їх свідчення разом із свідченнями кількох видатних осіб просвітлило темряву останніх днів Гітлера.

Коли Льоренц приніс до бункеру повідомлення аґенції Ройтер про переговори Гімлера з Бернадотте, він знай-

---

Ева і Адольф Гітлер ——➤

(З приватного альбому Еви Бравн, знайденого у її матері)

шов Бормана, Ґеббельса й Гевеля в одному покої. Він віддав їм копію тексту. Коли Льоренц узнав, що Гітлер має розмову з фон Ґраймом, він передав другий примірник тексту через слугу фюрерові.

Коли Гітлер почув новину, він, як свідчить Ганна Райч, зробився, мов скажений. Його обличчя так перекривилося, що стало майже непізнаванне. Це був кінець: »вірний Гайнріх«, що завжди стояв понад усіма підозрами, зрадив його також, завдав йому — Гітлерові, удару в спину! Коли новина поширилася в бункері, вірний хор вторив голосові свого фюрера, і кожний хотів перевищити інших у лайці зрадника.

Нарешті Гітлер відійшов з Борманом і Ґеббельсом. Що було схвалене на цій конференції, залишиться, мабуть, назавжди невідомим. Фактом лишається тільки те, що події в бункері дістали новий поштовх. Надії на Венка прийшов кінець; почався останній акт комедії. Немає сумніву, що зрада Гімлера стала для Гітлера останньою ознакою кінця. Після свого рішення залишитись у Берліні він чекав тиждень, не приймаючи ніяких інших рішень. Тепер прийшов для нього час. Уночі проти 29. квітня Гітлер написав свої заповіти й одружився з Евою Бравн.

Спочатку він викликав до себе Феґеляйна. Його зникнення несподівано набрало в бункері нового значіння: воно виявлялося як частина змови СС. Феґеляйна допитали. Правдоподібно, він не міг багато засвідчити, бо такої змови СС не існувало, але Гітлер не прагнув кари, він прагнув помсти. Після коротких формальностей Феґеляйна вивели з бункера до саду канцелярії й розстріляли. Тоді Гітлер звернувся до військового стану. Повідомляли, що на Потсдамському майдані російські танки. Ґрайм дістав наказ заатакувати їх усіма наявними літаками. Незабаром Ґраймові довелося самому

про це турбуватись, бо 28. квітня до Берліну прибув літак і опустився на Вестахсе. Після півночі Гітлер зайшов до кімнати Ґрайма, щоб дати йому останні накази. Ґрайм мусив заатакувати літаками позиції, що з них мав початись наступ на райхсканцелярію. Потім він мав відлетіти з Берліну і вжити заходів для арешту зрадника Гімлера.

Ґрайм і Ганна Райтч залишили бункер з листами його мешканців і запевненнями Гітлера, що авіяція знов користається з його милости. Їм вдалося вибратись літаком з Берліну й досягнути Рехліна. Там Ґрайм дав накази щодо підтримки авіяцією Берліну й полетів далі на Плен, де була головна кватиря Деніца. Через пару днів Ґрайм і Ганна Райтч вилетіли до Кеніґґретцу, Грацу й Целлю з рішеннями й наказами для Шернера й Кесельрінґа.

Відпустивши Ґрайма, Гітлер звернувся до дальшого пункту свого денного програму — він одружився з Евою Бравн.

ЗАПІЗНЕНЕ ВЕСІЛЛЯ

Ґеббельс викликав до бункеру якогось Вальтера Ваґнера, що мав оформити цивільний шлюб Гітлера. Формальності тривали не довго. Крім Гітлера й Еви Бравн, присутніми були як свідки Ґеббельс і Борман. Подружжя заявили, що вони чистокровні арійці і вільні від спадкових хвороб. У наслідок військового стану й інших надзвичайних обставин вони бажають без ніякого зволікання укласти усний військовий шлюб. Коли після оформлення шлюбу наречена хотіла внести своє ім'я в реєстр, вона почала була писати »Ева Бравн«, але схаменулась, викреслила »Б« і виправила підпис на »Ева Гітлер, народжена Бравн«.

Після поздоровлень від присутніх були запрошені до приватного покою Гітлера Борман, Ґеббельс, фрау Ґеббельс і обидві секретарки Гітлера. Кілька годин пройшло в товариських розмовах за сектом. Тоді Гітлер знов сказав про свій плян покінчити самогубством. Націонал-соціялізм мертвий, заявив він, і ніколи не воскресне. Для нього, розчарованого й зрадженого кращими друзями, смерть була б визволенням. Залишивши товариство, Гітлер деякий час диктував фрау Юнґе свій заповіт.

З двозначним становищем Еви Бравн було покінчено. Коли наступного ранку, порушивши заборону звертатись до неї, слуга назвав її »ґнедіґес фроляйн«, вона йому відповіла: »Ви спокійно можете називати мене фрау Гітлер«.

Зрозуміло, що Ева Бравн уже давно хотіла здійснити своє бажання — одружитися з Гітлером. Але Гітлер досі цього не робив, мабуть, щоб уникнути докору в його богоподібному образі. Але Ева Бравн була для Гітлера найвідданішою особою; ця незрівнянна відданість заслуговувала, на думку Гітлера, незрівнянної й нагороди. Тому в свої останні години він задовольнив її бажання.

Тим часом Гітлер диктував свої заповіти, свій останній заклик до нащадків, що мав послужити текстовою базою для нацистського міту. О четвертій годині ранку обидва документи були готові до підпису. Були виготовлені три копії. Підписавши їх у присутности свідків, Гітлер пішов відпочити.

Борман і Ґеббельс мусили ще обміркувати, чи довершать вони власне висловлене Гітлерові бажання—залишитись у Берліні і вмерти, чи виконають його наказ — пережити ці дні й продовжувати нацистське керування. Борман не мав щирого бажання вмирати. Він любив владу, що в його випадку повністю залежала від Гітлера. Він був типом секретаря, а не володаря. Щоб повністю усунути підбитого вже Ґерінґа, він послав, здається, 29. квітня телеграму до Оберзальцберґу з наказом знищити в разі падіння Берліну зрадників 23. квітня. Ця телеграма була передана комендантові фортеці, де був ув'язнений Ґерінґ. Але комендант не визнав авторитету Бормана, і Ґерінґ уникнув цієї смерти.

Призначений на наступника Гітлера Деніц не був політиком. Він був нацистом. Напевно, він потребував би гарного нацистського дорадника, що володів би таємницями керування й урядування. Тут Борман вбачав свої шанси. Тому він вирішив виконати наказ Гітлера й пережити падіння Берліну.

Випадок з Ґеббельсом був зовсім інший. Для нього вирішальним було не існування власної персони, але

існування міту. Крім того, смерть коло фюрера-Гітлера була б на належному місці для вірного споборника. Відродження міту вимагало жесту, навіть, коли цей жест означав самогубство. Тому Ґеббельс пішов до себе й склав свій додаток до заповіту Гітлера.

Наступного ранку 29. квітня взялися до справи передання заповіту майорові Віллі Йоганнмайєрові. Доручили віднести один примірник заповіту фельдмаршалові Шернерові — новому головному командувачеві війська. Разом із ним мали піти Цандер і Льоренц, щоб передати обидві інші копії заповіту їх адресатам. Цандер мав віднести свій екземпляр Деніцові. Льоренц також одержав примірники заповітів та свідоцтво про шлюб. Йому доручили прибути спочатку до головної кватирі Деніца, а потім спробувати перепровадити документи до Мюнхену, щоб їх там могли зберегти як свідоцтва героїчної доби. Тому Ґеббельс додав свій власний маніфест до цих паперів.

Коло полудня Льоренц, Цандер і Йоганнмайєр залишили бункер. Вони пройшли через ґараж на вулиці Герман Ґерінґ далі на захід через Тірґартен і Шарльоттенбурґ до Пішельсдорфу. Туди прибули вони між 16 і 17 годиною й відпочили в бункері командувача груп гітлерівської молоді, що ще тримала там передмостову позицію. О 22 годині вони добули два човни й поплили до Ванзе. Ранком 30. квітня Йоганнмайєр висадився недалеко від передмостової позиції, що ще зберігала відділи IX. армії. Цандер і Льоренц пішли на Шваненвердер пішки. Увечорі вони з'єдналися знов і їхали до Пфауенінзелю. З Ванзе Йоганнмайєр повідомив бездротовим телеграфом Деніца про ситуацію й попросив вислати літак, щоб забрати їх.

Опівдні 29. квітня в бункері фюрера відбулася конференція. Генерал Кребс повідомив про військовий стан

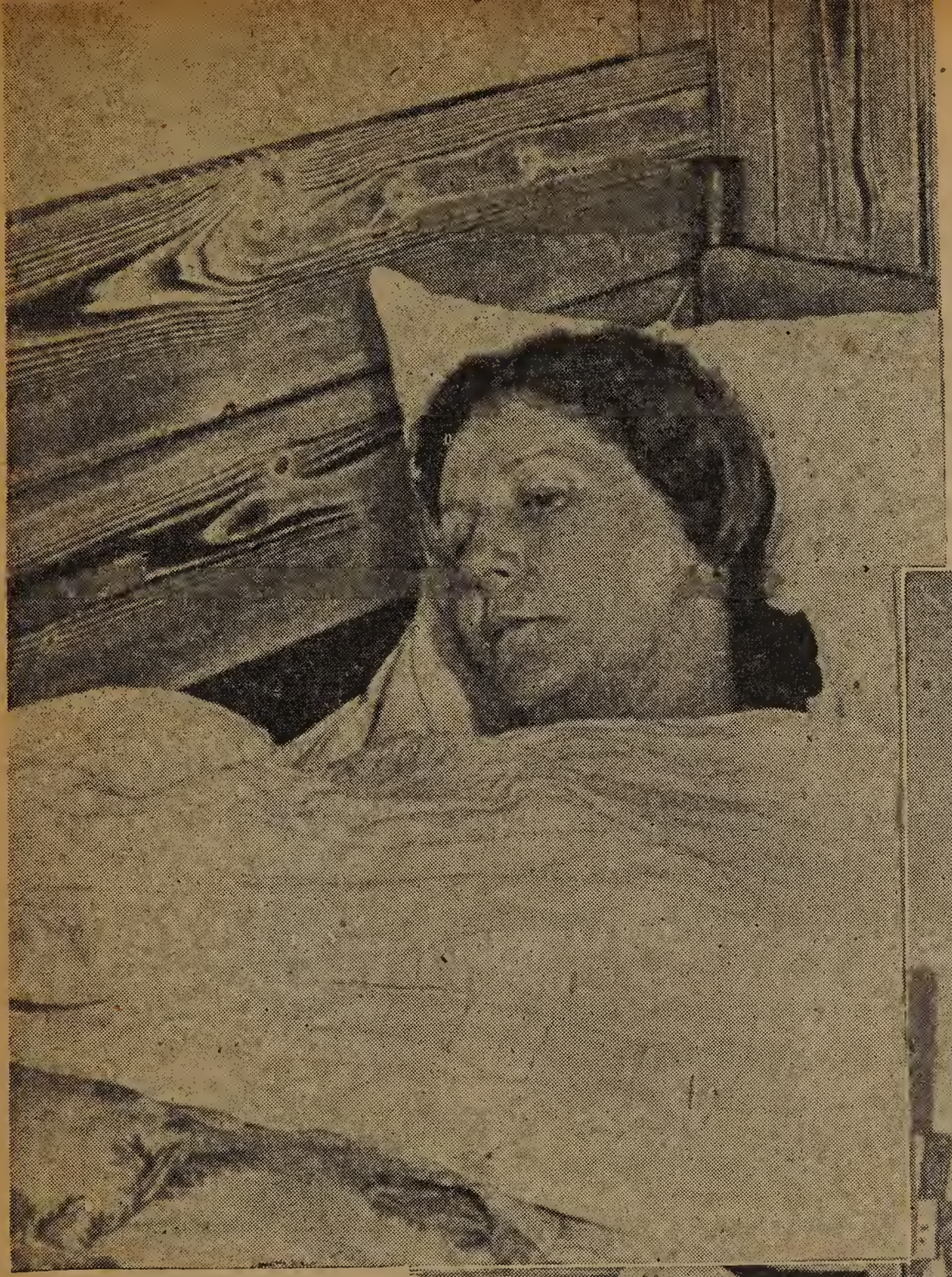

Дружина Ґермана Ґерінґа в таборі інтернованих в Авґсбурзі

Колишній адьютант Гітлера Фріц Відеман. Свого часу він був німецьким консулом у Сан - Франціско, після війни опинився на лаві підсудних

Гітлера, Бормана, Ґеббельса, Бургдорфа, Гевеля, Воса, фон Белова, фон Фрайтаґ-Льорінґовена і Больдта. Росіяни просунулись далі в Ґрюнвальді, Шарльоттенбурзі й коло Ангальтського вокзалу. З інших фронтів повідомлень не було. Після конференції генерал Бурґдорф запитав Гітлера, чи не дозволить він трьом офіцерам — майорові фон Фрайтаґ-Льорінґовену, рітмайстрові Гергарду Больдтові й підполковникові Вайсу, його адьютантові, спробувати досягти армії Венка. Згода була дана, і зазначені офіцери залишили бункер. Вони досягли моста в Пішельсдорфі ранком 30. квітня Увечорі того ж дня вони також прибули до Пфауенінзелю.

Після конференції 29. квітня о 16. годині до Гітлера зайшов полковник фон Белов і попросив дозволу тікати. Гітлер негайно дав дозвіл і доручив йому віднести до Плену якийсь документ, щоб передати його там фельдмаршалові Кайтелю. Він мусив бути готовий до старту після вечірньої конференції.

Ця конференція почалася о 22. годині. В ній брали участь Гітлер, Ґеббельс, Борман, Кребс, Гевель, Вос, фон Белов і комендант міста Берліну, генерал Вайдлінґен. Росіяни просунулися вже до Саарляндштрасе, а на Вільгельмштрасе майже досягли міністерства авіяції. В західній частині Берліну вони підійшли з півночі до району між Бісмарк і Кантштрасе, з півдня до Ґрюневальду і до району державного стадіону. Вони просунулись також на інших фронтах. Росіяни досягнуть райхсканцелярії не пізніше І-го травня. Якщо оточені в Берліні війська не зроблять негайно спроби прориву, буде вже запізно, — закінчив Вайдлінґер свій відчит. Відповідь Гітлера: »Для пагано озброєних і втомлених частин було б повністю безнадійним спробувати пробитися крізь російські лінії.«

Після конференції фон Белов підготувався до відходу з бункера. Розпрощавшися з Гітлером, він отримав через Бурґдорфа листа від Гітлера до Кайтеля. В ньому Гітлер повторив частини свого політичного заповіту. Він хвалив фльоту, простив авіяцію й лаяв генеральний штаб, що пагано керував своїм величним інструментом — військом, і привів його до поразки. Цей документ загублений, але його текст реконструював фон Белов.

Опівночі 29. квітня Белов покинув райхсканцелярію. Увечорі 30. квітня він досягнув району між Гатовим і Клядовим.

ЗАПОВІТ ФЮРЕРА

Політичний і приватний заповіти Гітлера мали бути його останнім закликом до нащадків і текстовою базою нацистської леґенди. А що така мета не викликає жодного сумніву, то обидва документи надзвичайно цікаві. В цій останній реклямі нацистського руху, запланованій як гідне прощання із світом і послання до нащадків, не знайдуть нічого, крім порожніх фраз, заперечень, безпредметного мілітаризму, запевнень у неповинності і розшуків винуватців поразки.

Політичний заповіт складається з двох частин, — загальної й деталізованої: »Неправда, що я або хтось інший у Німеччині хотів в 1939 році війни. Її хотіли й викликали виключно ті інтернаціональні державні діячі, що були або жидівського походження або працювали в жидівських інтересах. Я занадто часто закликав до обмеження озброєнь, що не може бути навічно заперечуване нащадками, щоб мені закидати відповідальність за початок цієї війни«.

Читаючи цей заповіт, згадуємо »Майн Кампф«.

Тоді чуємо крик розпочу: »Після шести років боротьби, що, не зважаючи на всі невдачі, увійде колись в історію, як найславніше й найхоробріше проголошення життєвої волі народу, я не можу покинути місто, столицю цієї держави. А що сили замалі, щоб стримувати ворожий натиск якраз у цьому місті, а наш власний спротив

поступово знецінюється осліпленими й безхарактерними суб'єктами, я хочу, залишившись у цьому місті, поділити долю, що її взяли на себе мільйони інших. Крім того, я не хочу попасти до рук ворогів, що на потіху своїм нацькованим масам потребують нового, влаштованого від жидів видовища. Тому я вирішив залишитись у Берліні і добровільно обрати смерть у ту хвилину, коли вважатиму, що сам осередок фюрера й канцлера не може більше триматись«.

Далі йде прощання з силами, що на них покладалася нацистська партія, і натяк на ті, що їм Гітлер закидав неспроможність: »Хай належатиме колись до поняття чести німецького офіцера, як це вже є в нашій фльоті, що капітуляція місцевости або міста неможлива і що передусім командири мусять подавати тут блискучий приклад найвірнішого виконання обов'язку аж до смерти.«

За першої світової війни Гітлер був солдатом. Коли війна закінчилась поразкою, Гітлер твердив, що політики зрадили солдатів. В ті дні він не міг досить високо розхвалювати німецький генеральний штаб: »Організація й керівництво німецької армії було найкращим, що бачив світ«, — писав він у »Майн Кампф«. За другої світової війни він був політиком. Зазнавши поразки, докоряв солдатам, що вони зрадили політиків, і обвинувачував усіх у зраді його самого.

Після загальних міркувань Гітлер перейшов до подробиць. Точно, як і перша частина заповіту, друга сильніша докорами й запереченнями, ніж якими-небудь позитивними твердженнями: »Перед своєю смертю, так починається ця друга частина, я виключаю колишнього райхсмаршала Германа Ґерінґа з партії, позбавляю його всіх прав, наданих наказом 29. червня 1941 року й моєю заявою в райхстаґу 1. вересня 1939 року. Замість нього я

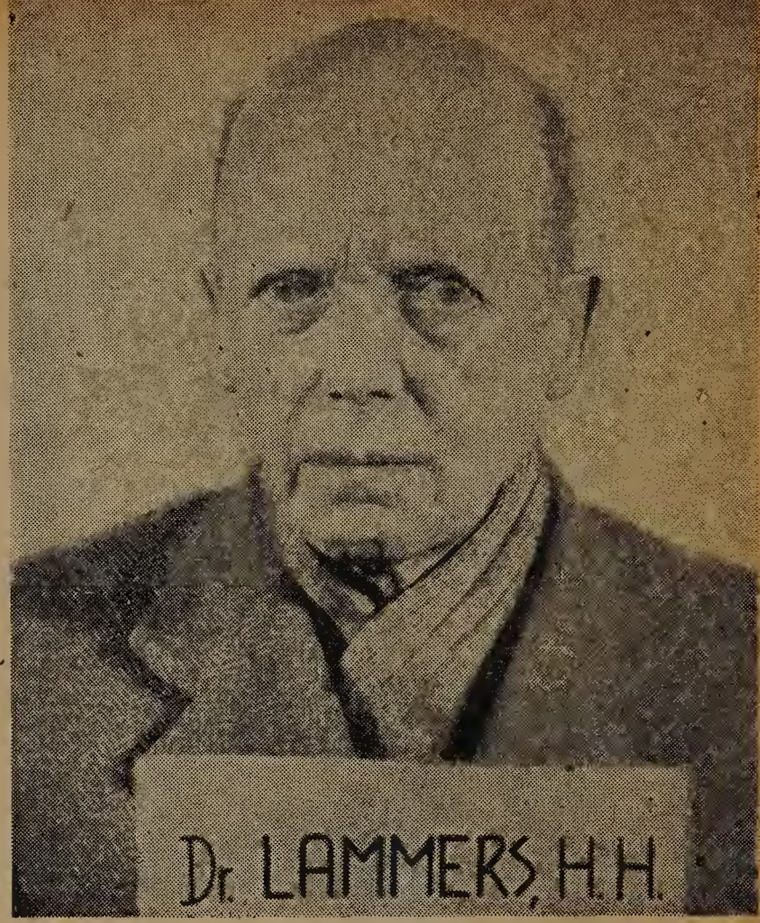

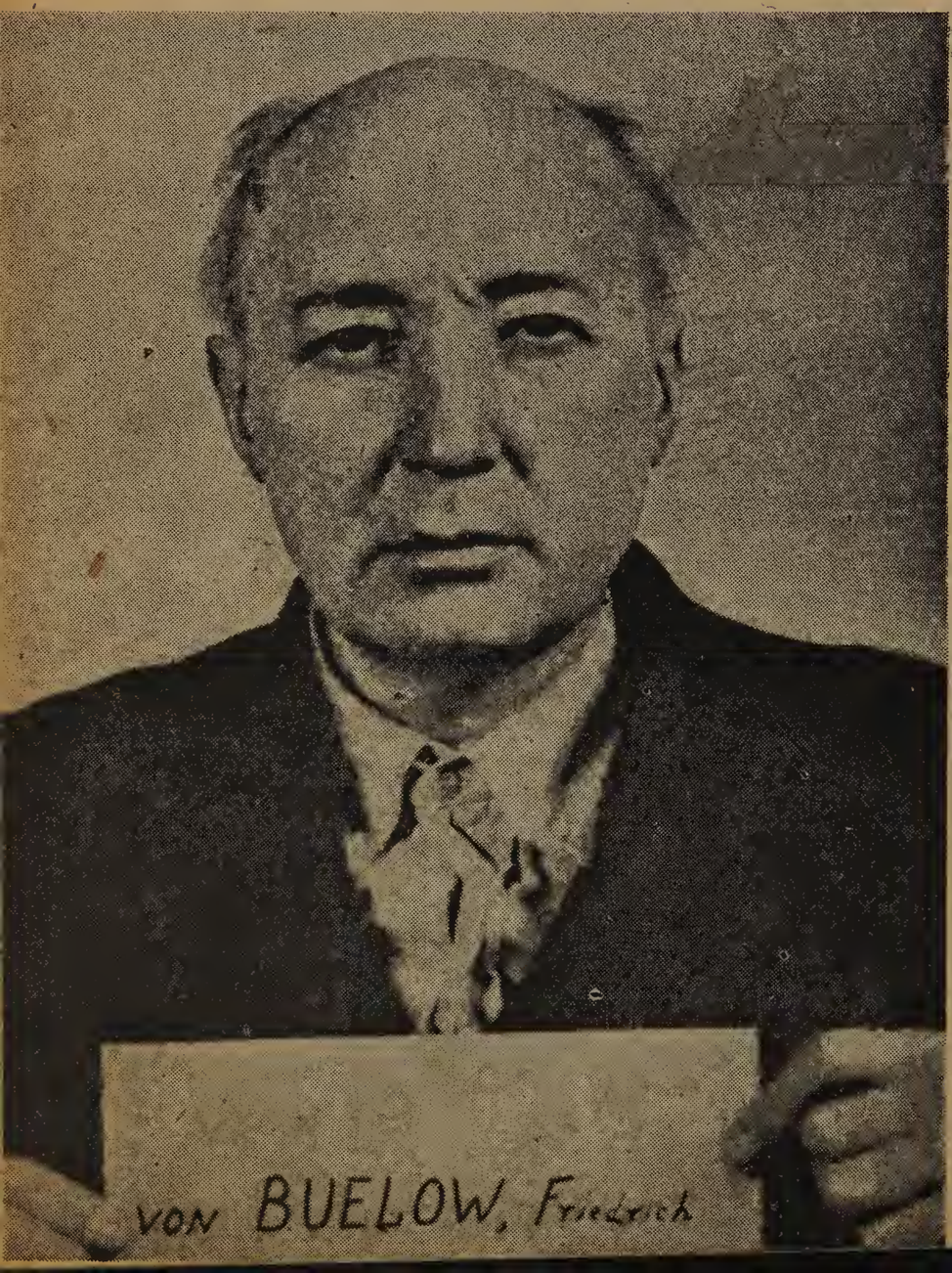

Гітлер заподіяв самогубство; частина високих нацистських достойників теж загинула. Решта — партійці, політики, вояки — опинилася на лаві підсудних, як воєнні злочинці

призначаю великого адмірала Деніца на райхспрезидента й головного командувача вермахту«.

Тепер стало ясно, що були вирішили за зачиненими дверима в бункері фюрера після одержання повідомлення про зраду Гімлера. Питання спадкоємства було, нарешті, розв'язане. Гітлера зрадили політики, військо й СС, його наступником мусив стати моряк. Хоча військова фльота не завжди мала успіх, вона завжди залишалась нацистською.

Наступний параграф подібний до першого. У ньому говориться про другого архизрадника: »Перед своєю смертю я виключаю колишнього райхсфюрера СС і райхсміністра внутрішніх справ Гайнріха Гімлера з партії і позбавляю всіх державних посад. Замість нього призначаю ґавляйтера Карла Ганке на райхсфюрера СС і на шефа німецької поліції та ґавляйтера Гізлера на райхсміністра внутрішніх справ. Таємними переговорами з ворогом, поведеними без мого відома й проти мого бажання, як також спробою протизаконно присвоїти собі владу в державі Ґерінґ і Гімлер завдали країні і всьому народові незмірної шкоди, не кажучи вже про невірність щодо моєї особи«.

Змістивши зрадників і призначивши заступників, Гітлер переходить до майбутнього німецького кабінету міністрів. »Щоб дати німецькому народові уряд, складений із чесних людей, що виконають обов'язок продовжувати війну всіма засобами, як фюрер нації, я призначаю таких членів нового кабінету«. Узурпувавши право й обов'язок свого наступника, Гітлер призначив дев'ятнадцять членів кабінету міністрів. Крім Деніца, що мав стати райхспрезидентом, головним командувачем вермахту, військовим міністром і головним командувачем військової фльоти, найцікавішими з інших були призначення Ґеббельса на райхсканцлера, Бормана на міністра

партії і Зейс-Інкварта на міністра чужоземних справ. Цим »другий Бісмарк« — Ріббентроп остаточно втрачав свою посаду, що її так невдало займав. Альберт Шпеер був обійдений мовчки. Шпеера заступав його колишній заступник Завр. До самого кінця злочини цього »Веньяміна гітлерівського двору« були замовчані; він був заміщений не із злобою, але з болем. Фельдмаршал Шернер був призначений на головного командувача війська. В усій цій заматні сталим залишалося лише одне ім'я: міністра фінансів Шверін-Кросіка.

Далі Гітлер давав накази всьому призначеному в заповіті кабінетові. Хоч дехто з його членів, як Борман і Ґеббельс, прийшли до нього з власного бажання, ні за яких обставин не хотіли залишати столицю райху, були готові загинути там разом із своїм фюрером, все ж він був змушений просити їх виконати його накази й пережити катастрофу. Наприкінці цього знаменного заповіту Гітлер зобов'язує провід нації і його підлеглих суворо додержуватись расових законів і безжалісно боротися із »світовим отруйником усіх народів — інтернаціональним жидівством«.

Особистий заповіт Гітлера. Це не заповіт революціонера й руїнника світу, це заповіт австрійського дрібного буржуа, відвідувача кіна з Оберзальцбергу, чоловіка Еви Бравн. Він повідомляє про свій шлюб, розподіляє своє майно й повідомляє про свою передбачену смерть: »В роки боротьби я вважав, що не можу взяти на себе відповідальности за шлюб; тепер перед закінченням цієї земної кар'єри я вирішив одружитися з цією дівчиною, що після довгих років вірної дружби прибула з власної волі до майже обложеного міста, щоб поділити свою долю з моєю. З власного бажання вона вмирає разом зі мною, як моя дружина. Смерть винагородить нас за те, що моя праця на службі мого народу відняла

в нас обох. Те, що я маю, належить (скільки взагалі має якусь вартість) партії, а коли вона не існуватиме — державі, якщо й держава буде знищена, дальше моє рішення з цього приводу не обов'язкове. Я ніколи не збирав свої картини в скуплених на протязі років кількостях для приватної мети, але для розширення галерії в моєму рідному місті Лінці на Дунаї. Моє найщиріше бажання, щоб цей заповіт був виконаний. На виконавця мого заповіту я призначаю свого найвірнішого партійного товариша Мартіна Бормана. Йому надається право остаточно й правно приймати всі рішення. Я сам і моя дружина обираємо смерть, щоб уникнути ганьби повалення або капітуляції. Наше бажання — бути негайно спаленими там, де я виконав найбільшу частину своєї щоденної праці на протязі дванадцятирічної служби своєму народові«.

Обидва ці документи були готові до підпису 29. квітня о четвертій годині ранку.

СМЕРТЬ ДИКТАТОРА

Коли Белов залишив канцелярію, Гітлер уже підготовлявся до смерти; 29. квітня опівдні він наказав убити свого улюбленого пса Бльонді. Потім дав обом своїм секретаркам отрути, яку вони мали вжити в разі потреби. Увечері персоналові сказали, що ніхто не сміє лягати спати, поки не буде даний відповідний наказ.

О пів на третю всі присутні були викликані до бункера фюрера. Гітлер і Борман увійшли до кімнати. Гітлер розпрощався з усіма мовчки, потиснувши кожному руку. Потім пішов до себе.

Це прощання могло означати лише те, що тепер відбудеться самогубство Гітлера. В їдальні канцелярії, де харчувалися солдати й кур'єри, йшли танці. Вістка про прощання стала відома, але ніхто не припинив своїх розваг. З бункера фюрера передали, щоб було тихше, але танці тривали далі. Якийсь кравець, що випадково опинився в бункері фюрера, був вражений, коли СС-бриґадефюрер Раттенґубер дружньо поплескав його по спині. Це вперше, розповідає він, він почув від високого старшини »Доброго вечора«. »Мені стало ясно, що щось засадничо змінилося«, — сказав кравець.

Все ж одна людина ще думала про життя; це був Борман. Коли він і Гітлер не могли вже бути врятованими, він хотів доконати хоч свою помсту. В чверть по третій годині ранку 30. квітня він надіслав телеграму Деніцові.

В телеграмі він наказував Деніцові іменем Гітлера негайно й нещадно покарати всіх зрадників. В дописці він каже: »Фюрер живий і керує обороною Берліну«. Ні слова про близький кінець. Навіть тепер Борман мусів посилатися на єдине джерело своєї влади.

Ранок 30. квітня приніс мінливі, але погані повідомлення про воєнний стан. Гітлер прийняв їх, не виявляючи свого почуття. О 14. годині він пообідав. Ева Бравн не була на цьому обіді; Гітлер їв разом із своїми двома секретарками й куховаркою. Шоферові дали наказ надіслати до саду канцелярії 200 літрів бензини. Нарешті, він знайшов лише 180 літрів і приніс їх до саду. Коло виходу чотирьох носіїв зустрів вартовий і запитав пояснення. Вони сказали, що бензина призначена для вентиляційної устави бункера. Вартовий відповів, щоб вони не говорили дурниць, бо вентиляційна устава мала дізель-мотор. В цю хвилю з'явився слуга Гітлера, заспокоїв вартового, закінчив розмову й відіслав носіїв. Незабаром після цього всі вартові, крім чергових, були відіслані з канцелярії.

Тим часом Гітлер закінчив свій обід. Трохи згодом він з'явився в коридорі бункера разом з Евою Бравн і попрощався з своїми адьютантами й секретарками. Гітлер і Ева Бравн потиснули всім руки й відійшли до свого покою. Всі, крім найвищих жерців нацизму, були відпущені. Борман і Ґеббельс чекали в коридорі. Вони почули постріл. Після деякої павзи вони зайшли до кімнати Гітлера. Гітлер лежав на софі, залитій кров'ю. Він стріляв собі в рот. Поруч нього на софі лежала Ева Бравн, також мертва. Коло неї лежав револьвер; його вона не використала; вона прийняла отруту. Годинник показував пів на четверту.

Незабаром до бункеру з'явився райхсюґендфюрер Артур Аксман. Він запізнився на прощання, але йому доз-

волили зайти до кімнати Гітлера, щоб побачити мертвих. Він пробув кілька хвилин у кімнаті з Ґеббельсом. Тоді Ґеббельс вийшов з приміщення, і Аксман залишився на короткий час сам. Надворі підготували спалення.

Надіславши до саду бензину, Кемпка зайшов до бункеру фюрера підземним ходом. Там його зустріли словами: »Шеф мертвий«. В ту саму хвилину відчинилися двері до кімнати Гітлера, і Кемпка став очевидцем похоронної сцени. Два есесівці, один з них був Лінґе, слуга Гітлера, зайшли до кімнати. Вони загорнули труп Гітлера в коц, щоб приховати скривавлену розтрощену голову. Тіло було перенесене до саду. Потім до кімнати зайшов Борман і виніс Еву Бравн у коридор. Там він передав труп Кемпці, що доручив його Ґюнтше. Ще один СС-офіцер відніс Еву Бравн також до саду.

Один із вартових помітив із своєї стійки на вежі бункера несподіваний рух людей. Він спустився з своєї вежі до саду, зустрівся з похоронною процесією, побачив, як виносили Гітлера і Еву Бравн, бачив Бормана, Бурґдорфа, Ґеббельса, Гюнтше, Лінґе і Кемпка. Гюнтше крикнув на нього, щоб він відійшов з дороги; вартовий повернувся до своєї вежі.

Після цієї перерви церемонія продовжувалась. Обидва трупи поклали поруч у саду й облили бензиною. Присутні повернулися до бункеру. Гюнтше намочив у бензині ганчірку, запалив її й кинув на трупи. Бензина відразу спалахнула, полум'я охопило мертвих. Присутні нерухомо застигли, попрощалися з трупами й повернулись до бункеру.

Крім офіціяльних свідків цього видовища, був ще один неофіціяльний. Другий вартовий Герман Карнав спробував зайти до бункеру фюрера. Він знайшов двері зачиненими. Тому він завернув до саду, щоб пройти до

бункеру крізь запасний вихід. Коли він збирався обійти навколо бункеру, то побачив поблизу входу два трупи. Майже в ту саму мить вони почали горіти. Карнав не міг зрозуміти, в чому справа, але подумав, що хтось кинув сірник. Це припущення засадничо правильне. Карнав добре розпізнав трупи, хоч голова Гітлера була розтрощена. Тоді він зайшов через запасний вихід до бункеру фюрера, де якийсь СС-офіцер сумно сказав йому, що фюрер мертвий і горить надворі.

Тим часом Манфельд повернувся до своєї вежі. Він спостерігав звідти, як горіли трупи; він бачив, як їх виносили з бункеру. Час від часу він бачив, як виходили з бункеру есесівці й підливали до вогню бензини. Пізніше він повернувся разом з Карнав до саду, щоб ще раз глянути на трупи. Нижні частини тіл відгоріли. Через годину Мансфельд знов відвідав трупи; вони все ще горіли, але полум'я було невелике. Пізно ввечорі з варти були викликані чотири есесівці, щоб поховати рештки мертвих. Тоді під страхом смертної кари варті наказали додержати мовчанки про події того дня. Перейнявши опівночі знов свою варту на вежі, Мансфельд помітив, що в саду була вирита ніби бомбова яма. Для нього не було жодного сумніву, що яму перероблено на могилу для обох трупів. Жодна бомба не могла б вирити такого акуратного прямокутника.

Приблизно в цей час один з есесівців, що вишикувались на Восштрасе, сказав до Карнав: »Дуже сумно, що жоден з офіцерів не турбується про труп фюрера«. Він гордий, що лише він знає, де перебуває труп.

Це все, що відомо про кінець Гітлера й Еви Бравн. Мало правдоподібно, щоб кістки повністю згоріли. А що їх не знайшли, треба припускати, що вони були розломлені, перемішані з іншими й поховані в саду.

Лише вартові піклувались спаленням трупів. Із спо-

борників ніхто про це не турбувався. Вони працювали тепер над своїми власними проблемами. Секретарки Гітлера чули про його смерть і звернули, крім того увагу на те, що всі в бункері палили, а це за часів життя Гітлера було абсолютно заборонене.

»ФЮРЕР« З НЕВОЛІ

Деніц був не лише здивований, він був шокований. Він не домагався наступництва. Тепер воно було наказане йому від фюрера, і суперечити було природно неможливо. З деяким спізненням Гітлер запропонував йому служити під ним, і Деніц, послав до Берліну своєму фюрерові, — про його смерть він ще нічого не знав, — телеграму, де обіцяв зберігати йому безумовну вірність і зробити все, щоб урятувати його в Берліні. Коли він буде змушений долею правити райхом, як наступник Гітлера, він продовжуватиме війну до кінця, як це личить незрівнянно героїчній боротьбі німецького народу.

Можливо, що Борман приховав смерть Гітлера, щоб самому повідомити про неї Деніца і особистою присутністю негайно забезпечити своє становище при новому фюрері. Борман плянував здійснити цю подорож спробою масового прориву крізь російські лінії. Залога бункеру мусила приготуватись до цього прориву наступної ночі. Але тоді прийшли сумніви. Такий прорив був небезпечний, і Гітлер вважав його за неможливий. На протязі пообідніх годин виявилась нова можливість. Згідно з заповітом Гітлера, Ґеббельс і Борман були членами нового уряду. Чи немає можливости, що й російське командування визнає їх за таких? А що, як вони запропонують капітуляцію, і росіяни пошлють

Бормана спонукати Деніца ратифікувати її? З Борманом поводилися б тоді як з делеґованою особою, він досягнув би нового уряду й зайняв би своє становище як один із керівників нового райху. Подібні пляни ні в якому разі не здавалися Борманові комічними.

Увечорі 30. квітня Борман, Ґеббельс, Кребс, Бурґдорф і Аксман радилися з приводу цих плянів угоди з росіянами. Були налагоджені зв'язки через бездротовий телеграф з російською головною кватирею і висланий кур'єр, що мав з'ясувати, чи прийме маршал Жуков представника німецького уряду. Відповідь була позитивна, і опівночі Кребс вийшов з листом від Ґеббельса й Бормана. Цей лист інформував Жукова про смерть Гітлера, про ті посади, що їх мусили займати Ґеббельс і Борман згідно з волею Гітлера. Вони уповноважували подавця листа генерала Кребса укласти перемир'я, що потребувало все ж ствердження від нового фюрера адмірала Деніца.

Об 11. годині наступного ранку Кребс усе ще не повертався. Нарешті, Борман вирішив повідомити Деніца, що він може почати своє урядування. Але він усе ще уникав відкрито казати про смерть Гітлера. Його телеграма лише підтвердила, що заповіт набув сили. Він, Борман, бажає прибути до Деніца. Він просить, щоб до того часу заповіт не був оголошений. Цього мусило бути для Деніца досить.

Опівдні Кребс повернувася з головної кватирі маршала Жукова. Відповідь, що він приніс, була незадовільна. Вона вимагала безумовної капітуляції й видачі всіх осіб, що були в бункері. Не було ніяких привілеїв або безпечної подорожі до Шлезвіґ-Гольштайну. Після наради в бункері вирішено повідомити російську головну кватирю, що переговори перервані. Не

Франціска Бравн у своїй кватирі. На столі фотографії її дочок. Посередині фото Еви, дружини Гітлера. 62-літня жінка була під судом, але її звільнено — пунктом обвинувачення було те, що вона Гітлерова теща.

Тесть Гітлерів, Фріц Бравн, потрапив до кляси »міндербелястете« і його присудили заплатити 2000 н. м. штрафу

існувало ніякої альтернативи; треба було спробувати прорив.

Незабаром до Деніца надіслано останню телеграму. Підписав її Ґеббельс. Уперше тут повідомляли про смерть Гітлера. Телеграма містила, крім того, імена деяких з новопризначених від Гітлера міністрів.

Деніц перейняв права й обов'язки своєї нової посади. Він вирішив не визнавати зазначених йому в телеграмі міністрів і не чекати на прибуття Бормана, щоб зробити проголошення. Увечорі 30. квітня гамбурзьке радіо повідомляло, що незабаром передадуть важливу новину. О 22. годині 30 хвилин Деніц оголосив про смерть Гітлера і про своє наступництво. Деніц сказав, що Гітлер упав у бою на чолі своїх військ. В цьому не було правди. Деніц не міг точно знати, коли Гітлер умер. Друга неправда була обміркованою. Деніц не міг допустити підозри, що Гітлер уникнув своїх обов'язків самогубством, бо тоді він не мав би можливости тримати салдатів вірними своїй присязі.

НЕВДАЛИЙ ПРОРИВ

Тим часом мешканці бункера готувались до втечі. Але для родини Ґеббельса прийшов момент здійснити вже давно задумане самогубство. Відіславши останню телеграму, Ґеббельс пішов з дружиною й дітьми до власних кімнат у бункері. Серед тих, що відвідали їх на прощання, були Аксман і Кемпка. Ґеббельс не намагався наслідувати драму кінця свого фюрера. Самознищення було логічним наслідком його ідеологічного нігілізму. Спочатку були отруєні шестеро його дітей. Кажуть, що їх убив д-р Хазе, той самий, що знищив псів Гітлера. Але це не цілком певне. Увечорі Ґеббельс закликав свого адьютанта й доручив йому спалити свій труп. О 20. годині 30 хвилин Ґеббельс вийшов із своєю дружиною з бункеру до саду. Майже негайно після того почули два постріли. Коли адьютант прийшов до саду, він знайшов обидва трупи на землі. Поруч стояв есесівець, що їх застрелив. Вони облили трупи бензиною, запалили й пішли. Звуглені трупи наступного ранку знайшли росіяни. Не було жадної спроби знищити їх або поховати. О дев'ятій годині в кімнаті нарад вилили ще один бідон бензини й підпалили. Після цього всі мешканці покинули бункер фюрера, бо тепер мусив відбутися масовий прорив.

Усі учасники цього прориву зібралися в бункері нової канцелярії. Здається, керував проривом Борман, але

ніякого порядку не було. Були дані вказівки щодо методи й втечі. Хотіли спробувати досягти компактними групами вокзалу підземної залізниці на Вільгельмсплящі, а звідти вздовж підземної залізниці дійти до станції на Фрідріхштрасе. Тоді думали спробувати перейти Шпре з рештками якоїнебудь бойової частини й пробитися в північно-західньому напрямі крізь російські лінії. Після цього кожен сам мусив турбуватись власною безпекою.

О 23. годині групи покинули бункер. У першій групі були: Монке, Гюнтше, Гевель, Воса, Бауер, три секретарки й куховарка. Решта йшли в чотирьох або п'ятьох групах через короткі віддалі. Борман був в одній із середніх груп. У своїй кишені він мав останню копію особистого заповіту Гітлера. Кребс, Бурґсдорф і командир СС-ляйбвахе Шельде залишалися позаду. Можливо, що вони скінчили самогубством, коли росіяни захопили канцелярію.

Першій групі вдалося перейти Шпре й досягти Шаріте. Прибувши туди, група чекала на інші групи. Але жадній із них не довелося переправитись через Шпре. Інші групи втратили всякий зв'язок між собою. Вони спробували перейти Вайдендамським мостом, але були змушені відступити до адміральського палацу. Там чекали вони на німецькі танки, щоб форсувати перехід. Коли підійшли танки, вони зібралися позаду них, щоб знов просуватися вперед. В одній із переплутаних груп були між іншим Борман, Аксман, Кемпка, Навман. Деяким із них удалося досягти Ціґельштрасе, за 300 метрів по той бік Шпре. Там танк був знищений вибухом »панцерного кулака«. Бестц і Аксман були поранені, Кемпка тимчасово осліплений, а Борман і Штумпфеґґер повалені на землю .Вони втратили, можливо, свідомість, але не були поранені.

Борман, Навман, Аксман і Штумпфеґґер трималися спочатку вкупі, йдучи вздовж залізничої лінії до перського вокзалу. Там вони розійшлися. Борман і Штумпфеґґер пішли вздовж Інваліденштрасе на схід до штеттінського вокзалу, інші попрямували на захід до Альтмоабіту. Там і ці розійшлися. Аксман, що зустрів російську варту, повернув назад і пішов за Борманом та Штумпфеґґером. Недалеко від Інваліденштрасе він знайшов їх обох. Вони лежали на спинах. Він зміг розпізнати їх у місячному світлі. На хвилинку зупинився й побачив, що обидва вони були мертві. Але російський вогонь перешкодив йому точну перевірку. Він не бачив ніяких ран, жадної ознаки якогось вибуху, імовірно, вони були застрілені в спину. Аксман пішов далі сам. Через шість місяців він був заарештований у Баварії.

Кінець.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА . . . . . стор. 3

В БУНКЕРІ ФЮРЕРА 5

БРУНАТНИЙ МЕФІСТОФЕЛЬ 26

ПОЧАТОК КІНЦЯ 28

ЗАПІЗНЕНЕ ВЕСІЛЛЯ 32

ЗАПОВІТ ФЮРЕРА 38

СМЕРТЬ ДИКТАТОРА 44

ФЮРЕР З НЕВОЛІ 49

НЕВДАЛИЙ ПРОРИВ 53

Ціна 4 к. м.

2655
МУЗЕЙ-АРХІВ